

Assessing Students' Attitudes in Mashhad Towards Dowry (*Mahr*) and its Legal Developments

Elaheh Mohseni¹ Mansoureh Goli²

DOI:
10.30497/flj.2024.245426.1957

Abstract

Mahr, or dowry, is a sum of money or other property that a man is obliged to pay to his wife upon marriage. In the Iranian family law system, women, in their role as wives, enjoy certain privileges and rights, the most significant of which are dowry and alimony. Consequently, claims for dowry constitute one of the most common and numerous types of lawsuits in family law. Over the past decade, legislature and judicial authorities have made considerable efforts to change the rules and regulations of dowry. This research aims to evaluate and analyze students' attitudes toward the current and ideal status of dowry, and to use the findings to determine an optimal legislative approach in this area. The research employs a descriptive-survey method, utilizing questionnaires for data collection. The statistical population includes all students from universities in Mashhad, with 327 valid questionnaires analyzed for this purpose. The research findings indicate that, regarding life priorities, the most significant item is “ethics”, followed by “family”. In terms of the reasons and philosophy behind determining the dowry at the time of marriage, as well as its practical function within families, the primary importance is attributed to “financial support for a woman after the dissolution of marriage due to divorce or the death of her husband”. The most important strategies for changing the current status of dowry are identified as “promoting cultural awareness to change societal customs regarding dowry”, followed by “reducing the tendency to set high dowries through legal reforms aimed at increasing women's rights in family relationships”. Therefore, the current approach of legislative and judicial authorities regarding changes to the rules governing dowry (primarily by reducing the enforcement mechanisms for dowry claims) stands in stark contrast to the expected approach of the study's respondents, highlighting a disregard by these institutions for the demands and needs of society.

Keywords: dowry (*mahr*), ethics, family, law reform, marriage, student.

1. (Corresponding author) Assistant Professor, Department of Law, Mashhad Branch, Islamic Azad University, Mashhad, Iran. e.mohseni@mshdiau.ac.ir

2. PhD student in Sociology, Social Studies of Iran, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran. goli.mansureh@gmail.com

سنجش نگرش دانشجویان شهر مشهد پیرامون مهریه و تحولات حقوقی آن

الهه محسنی^۱*

دریافت مقاله: ۱۴۰۲/۰۸/۲۸؛ پذیرش مقاله: ۱۴۰۳/۰۱/۲۷

منصوره گلی^۲

DOI: 10.30497/flj.2024.245426.1957

چکیده

مهر یا کابین مالی است که به مناسبت عقد ازدواج، مرد ملزم به دادن آن به زن می‌شود. در نظام حقوق خانواده ایران، زن در جایگاه همسر از امتیازات و حقوق محدودی برخوردار است که مهم‌ترین آن مهریه و نفقه است. در دهه گذشته، قانونگذار و مراجع قضائی جهت تغییر قوانین و مقررات مهریه، تلاش‌های زیادی کرده‌اند. این پژوهش تلاش دارد دیدگاه دانشجویان را درباره وضعیت کنونی و مطلوب مهریه ارزیابی و تحلیل کند و از نتایج این تحلیل برای تعیین رویکرد قانونگذاری مطلوب در این زمینه بهره‌گیرد. روش پژوهش در این تحقیق توصیفی-پیمایشی و به منظور گردآوری داده‌ها از ابزار پرسشنامه استفاده شده است. جامعه آماری پژوهش شامل همه دانشجویان دانشگاه‌های مشهد است که به این منظور ۳۲۷ پرسش‌نامه صحیح بررسی شد. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که درخصوص اولویت زندگی، بااهمیت‌ترین گویه، «اخلاق» و سپس «خانواده» است. درخصوص گویه دلیل و فلسفه تعیین مهریه در زمان ازدواج و همچنین گویه کارکرد آن در عمل در خانواده‌ها، «حمایت مالی از زن پس از انحلال نکاح به دلیل طلاق یا فوت همسر» در رتبه نخست اهمیت قرار دارد. مهم‌ترین راهکار جهت تغییر وضعیت کنونی مهریه نیز «فرهنگ‌سازی جهت تغییر عادات و رسوم جامعه در زمینه مهریه» و سپس «کاستن از تمایل به تعیین مهریه زیاد از طریق تغییر قوانین به منظور افزایش حقوق زنان در روابط خانوادگی» معرفی شده است. به این ترتیب، رویکرد کنونی مراجع تقنینی و قضائی درباره تغییر قواعد حاکم بر مهریه (عموماً از طریق کاهش ضمانت اجرای مهریه در فرآیند مطالبه آن) در تقابل آشکار با رویکرد موردانتظار پرسش‌شوندگان این پژوهش است و نشان از بی‌توجهی این نهادها به مطالبات و نیازهای افراد جامعه دارد.

کلیدواژه‌ها: اخلاق، ازدواج، اصلاح قوانین، خانواده، دانشجوی، مهریه.

۱. (نویسنده مسئول) استادیار گروه حقوق، واحد مشهد، دانشگاه آزاد اسلامی، مشهد، ایران.

mohseni.e85@gmail.com

۲. دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی بررسی مسائل اجتماعی ایران دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران.

goli.mansureh@gmail.com

مقدمه

مهر یا کابین مالی است که به مناسبت عقد ازدواج، مرد ملزم به دادن آن به زن می‌شود و زن مالک آن می‌شود (کاتوزیان، ۱۳۹۲، ص ۱۳۱؛ صفائی و امامی، ۱۳۹۹، ص ۱۶۸). نهاد مهر در حقوق ایران مبتنی بر فقه اسلام است و نظیر آن را در حقوق کشورهای غیرمسلمان نمی‌توان یافت. قرآن کریم در آیات متعدد بر لزوم پرداخت مهریه زن به نیکویی، رعایت کامل این حق و حرمت در تنگنا گذاردن زن برای گذشت از حق خود راجع به مهریه تأکید کرده است.^۱ در فقه اسلام و حقوق ایران برای مهر مقدار معینی تعیین نشده است؛ بلکه کاملاً بستگی به توافق زوجین دارد (ماده ۱۰۷۸ قانون مدنی ایران). در روایات تأکید شده است که مهر را سنگین قرار ندهند، ولی این حکم الزامی نیست و مستحب است و قرارداد محدودیت و سقف خاص برای مهریه در فقه اسلام جایگاهی ندارد^۲ (طباطبائی، ۱۳۷۴، ج ۴، ص ۴۱۱-۴۱۲؛ وزیری فرد و فلاح تفتی، ۱۳۹۲، ص ۱۹).

خداوند در قرآن کریم از مهر با تعبیری چون «صَدَقَات»^۳ و «فَرِيضَةٌ» یاد می‌کند. «صَدَقَات» جمع «صَدَاق» به معنی مهر است. در متون روایی نیز تعبیر «صَدَاق» بسیار به کار رفته است. صَدَاق از ریشه صدق و نشانه عشق و علاقه راستین شوهر به زن است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۳، ص ۲۶۲)؛ از این رو، مهر در اصل، مظهر تعهد و نشان احترام و محبت راستین مرد به زن است. با این حال، مهریه کارکردهای مهم دیگری نیز دارد که با گذشت زمان، تحولات جوامع و انتظارات زنان این کارکردها دستخوش تغییراتی شده‌اند.

قواعد حقوقی مهریه عمدتاً در قانون مدنی در مواد ۱۰۷۸ تا ۱۱۰۱ آمده است. در نظام

۱. از جمله نساء، ۴، ۲۰، ۲۱؛ بقره، ۲۲۹، ۲۳۷.

۲. مستفاد از آیه: «وَإِنْ أَرَدْتُمْ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَكَانَ زَوْجٍ وَآتَيْتُمْ إِحْدَاهُنَّ قِنْطَارًا فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْئًا أَتَأْخُذُونَ بِهَتَانَا وَإِنَّمَا مِثْلًا» (نساء، ۲۰).

۳. «وَآتُوا النِّسَاءَ صَدَقَاتِهِنَّ نِحْلَةً فَإِنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْسًا فَكُلُوهُ هَنِيئًا مَرِيئًا» (نساء، ۴).

۴. «وَإِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمْسُوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنَصْفُ مَا فَرَضْتُمْ إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ أَوْ يَعْفُوا الَّذِي بِيَدِهِ عَقْدَةُ الزَّكَاحِ وَأَنْ تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى وَلَا تَنْسُوا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ» (بقره، ۲۳۷).

حقوق خانواده ایران برخلاف بسیاری از کشورهای دنیا در عصر حاضر، زن در جایگاه همسر و مادر از حقوق محدودی برخوردار است که مهم‌ترین آن مهریه و نفقه است. در مقابل، حقوق مالی و غیرمالی متعدد دیگری از زنان برخلاف مردان، سلب شده است؛ از جمله:

۱. حق انتخاب آزادانه همسر: در این زمینه می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: لزوم اذن پدر برای ازدواج دختر باکره رشیده موضوع ماده ۱۰۴۳ قانون مدنی، لزوم گرفتن اجازه دولت برای ازدواج با اتباع بیگانه موضوع ماده ۱۰۶۰ قانون مدنی، ممنوعیت ازدواج با غیرمسلم موضوع ماده ۱۰۵۹ قانون مدنی.
 ۲. حق مشارکت در مدیریت و ریاست خانواده (ماده ۱۱۰۵ قانون مدنی).
 ۳. ولایت و اختیار تصمیم‌گیری در امور مهم فرزندان و تعیین وصی بر ایشان (مواد ۱۱۸۰، ۱۱۸۱، ۱۱۹۴ قانون مدنی).
 ۴. حق تصمیم‌گیری در خصوص تعیین محل زندگی مشترک زوجین (ماده ۱۱۱۴ قانون مدنی).
 ۵. حق تحصیل و اشتغال آزادانه پس از ازدواج (ماده ۱۱۱۷ قانون مدنی).
 ۶. حق خروج آزادانه از کشور پس از ازدواج حتی برای انجام ضروریات خانوادگی یا حرفه‌ای (بند ۳ ماده ۱۸ قانون گذرنامه مصوب ۱۳۵۱).
 ۷. اختیار پایان‌دادن به رابطه زناشویی در نکاح دائم و موقت (حق طلاق و بذل مدت) (مواد ۱۱۳۰، ۱۱۳۳ قانون مدنی).
 ۸. حق برخورداری از سهم‌الارث برابر با مردان (مواد ۹۰۶ به بعد قانون مدنی).
 ۹. حق برخورداری از حمایت قانونی و قضائی برابر با مردان در جنایات عمد، شبه‌عمد و خطا نسبت به تمامیت جسمانی زنان: براساس قوانین ایران درباره قصاص و دیه، جنایات و خشونت‌های صورت گرفته علیه زنان به دست مردان خانواده یا بیگانه مشمول معافیت‌های مهم در زمینه مجازات و جبران خسارت است (مواد ۳۰۱، ۳۸۸، ۵۵۰، ۵۶۰ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲).
- به این ترتیب، مهریه از معدود حقوقی است که می‌تواند تا حدودی جایگاه اقتصادی و خانوادگی

و اجتماعی زن را تأمین و تقویت کند؛ از این رو، محروم ماندن زن از مهریه، وی را در موقعیتی بیش از پیش آسیب‌پذیر قرار می‌دهد.

یافته‌های پژوهش انجام‌شده در مرکز مطالعات جمعیتی آسیا و اقیانوسیه در سال ۱۳۸۷ نشان داد که میانگین مهریه زنان در ایران بین ۲۶۰ تا ۳۵۰ سکه طلا بوده است. نتایج این پژوهش همچنین بیانگر افزایش چشمگیر میانگین مهریه تعیین‌شده در دو دهه گذشته (پیش از سال ۱۳۸۷) بوده است (کاظمی‌پور^۱، ۱۳۸۷). افزایش میزان مهریه به همراه شرایط اقتصادی نامناسب، افزایش روزافزون قیمت طلا و نرخ تورم در کشور موجب بروز مشکلاتی برای بدهکاران مهریه در فرآیند مطالبه زنان شده است.

در ایران، به‌طور کلی دعاوی مالی خانوادگی از دعاوی رایج و پرشمار در حوزه خانواده و در پرونده‌های قضائی کشور محسوب می‌شود. در این میان، مطالبه مهریه از بیشترین فراوانی برخوردار است. برابر گزارش عملکرد واحدهای قضائی کشور در خردادماه ۱۳۹۸، مطالبه مهریه با ۱۰.۵۷۱ پرونده پنجمین دعوی حقوقی مطرح‌شده در کل کشور در این بازه زمانی بوده و ۲.۹ درصد پرونده‌های وارده حقوقی کشور را به‌خود اختصاص داده است (مرکز آمار و فناوری اطلاعات قوه قضائیه، خرداد ۱۳۹۸، ص ۵۵)^۲. همچنین در خرداد ماه سال ۱۳۹۶، دعاوی مهریه با ۱۲.۳۷۵ پرونده، رتبه ششم پرونده‌های حقوقی را در کشور به خود اختصاص داده‌اند (مرکز آمار و فناوری اطلاعات قوه قضائیه، خرداد ۱۳۹۶، ص ۴۷).

افزایش آمار دعاوی مالی خانوادگی در ایران را که عموماً از سوی زوجه مطرح می‌شود، بانظر به قوانین و رویه قضائی در زمینه حقوق و تکالیف مالی و غیرمالی زوجین در خانواده می‌توان توضیح داد. اختلافات مالی میان زوجین در بسیاری از موارد نتیجه و نشانه اختلافات عمیق‌تر خانوادگی و زناشویی و مقدمه فرآیند طلاق است. با توجه به اینکه حقوق خانوادگی زن در قوانین ایران بیشتر محدود به پاره‌ای امور مالی است و زن در امور غیرمالی (چون حق طلاق،

۱. معاون پژوهشی مرکز مطالعات جمعیتی آسیا و اقیانوسیه.

۲. در جامعه آماری گزارش، دعاوی مطرح در شعب دادگاه عمومی (حقوقی، کیفری و عمومی بخش) در نظر گرفته شده است (و دعاوی مطرح و مختومه شده در شورای حل اختلاف لحاظ نشده است).

حق خروج از کشور، ولایت بر فرزند، حق اشتغال و تحصیل آزادانه، حق تعیین محل زندگی (مشترک)، از حقوق محدودی برخوردار است، طرح دعاوی مالی در بسیاری از موارد فی نفسه مدنظر نیست؛ بلکه ابزاری برای احقاق حقوق غیرمالی است که در قوانین یا رویه قضائی راه بهتری برای احقاق آن پیش‌بینی و فراهم نشده است؛ از این رو، زوجه در مواردی چون اختلافات شدید با همسر، بدرفتاری و خشونت خانگی، ترک زندگی خانوادگی از سوی زوج، ازدواج مجدد یا روابط فرازناسویی زوج، به طرح دعاوی مالی درخصوص مطالبه مهریه یا نفقه (گذشته یا حال) رو می‌آورد به این امید که زوج را به تکالیف (مالی و) غیرمالی اش چون حسن معاشرت، وفاداری و رسیدگی به خانواده ملزم کند و در غیراین صورت، راهی برای خروج از شرایط ناگوار موجود و طلاق (توافقی یا به درخواست زوج) بیابد (سیدمیرزایی و رئوف، ۱۳۸۸؛ سفیری، ودادهیر، و طالبی اردکانی، ۱۳۸۸).

در سال‌های اخیر، قانونگذار و مراجع قضائی جهت تغییر قوانین و مقررات مهریه تلاش‌های زیادی کرده‌اند. این چاره‌جویی‌ها بیشتر در جهت دشوارترساختن شرایط مطالبه مهریه برای زنان، و کاهش ضمانت اجرای پرداخت مهریه و تسهیل امکان فرار مردان از دین مهریه صورت گرفته است. این کار سرانجام به دشوارترشدن امکان دستیابی زنان به مهریه انجامیده است. از مهم‌ترین اقدامات قانونگذار در این زمینه می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: ماده ۲۲ قانون حمایت خانواده مصوب ۱۳۹۱ و ماده ۷ قانون نحوه اجرای محکومیت‌های مالی مصوب ۱۳۹۴ مجمع تشخیص مصلحت نظام درخصوص بار اثبات در دعوی مطالبه مهریه و دعوی اعسار از پرداخت آن، رأی وحدت‌رویه شماره ۷۷۴ به تاریخ ۲۰ فروردین ۱۳۹۸ درخصوص تفسیر ماده ۲۱ قانون نحوه اجرای محکومیت‌های مالی ۱۳۹۴، بخش‌نامه رئیس قوه قضائیه مورخ ۲۴ مهر ۱۳۹۷ راجع به رسیدگی خارج‌ازنوبت و بدون تعیین وقت رسیدگی به درخواست تعدیل اقساط مهریه تقدیمی از سوی زوج، بخش‌نامه معاون پیشگیری از جرم قوه قضائیه مورخ ۵ آبان ماه ۱۳۹۹ مبنی بر ممنوعیت مطالبه مهریه از طریق دادگاه پیش از مطالبه آن از طریق اداره ثبت و رویه

قضائی موجود مبنی بر لزوم بذل بخش مهمی از مهریه برای احراز عسرو حرج در طلاق به درخواست زوجه^۱.

با شروع دوره یازدهم مجلس شورای اسلامی در خرداد ماه ۱۳۹۹، طرح‌های متعددی از سوی گروه‌های مختلف نمایندگان این دوره با رویکرد انتقادی به وضعیت مهریه به‌ویژه تلاش برای ایجاد محدودیت در تعیین میزان مهریه، تقدیم مجلس شد. در این میان، «طرح اصلاح قانون نحوه اجرای محکومیت‌های مالی» به شماره ثبت ۲۰۴ پس از اعلام وصول در تاریخ ۱۳۹۹/۰۶/۲۴، به کمیسیون قضائی و حقوقی به‌عنوان کمیسیون اصلی ارجاع شد و در جلسات متعدد بررسی شد. این طرح به‌استناد تبصره ۱ ماده ۱۴۳ قانون آیین‌نامه داخلی مجلس، به‌دلیل تشابه موضوع، با طرح‌های مرتبط دیگر ادغام شد و سرانجام در جلسه کمیسیون قضائی و حقوقی مورخ ۱۴۰۱/۱/۲۹ با اصلاحاتی با عنوان «طرح اصلاح موادی از قانون نحوه اجرای محکومیت‌های مالی و برخی از احکام راجع به مهریه» در شش ماده به تصویب رسید. مهم‌ترین نوآوری طرح یادشده وضع حق‌الثبت برای مهریه در ماده چهار آن است. این طرح تاکنون (بهمن ۱۴۰۲) به تصویب نرسیده است (متن کامل طرح در سایت رسمی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی در دسترس است^۲).

بی‌شک قانونگذاری تنها در صورتی به نتایج کارآمد و مؤثر خواهد انجامید که با رویکرد کلی‌نگر، منصفانه و واقع‌بینانه و با توجه به نیازها و انتظارات جامعه هدف صورت گرفته باشد. این پژوهش تلاش دارد دیدگاه دانشجویان را به‌عنوان قشر جوان جامعه که عموماً در شرف تشکیل خانواده و مسائل ناشی از آن هستند، درباره وضعیت کنونی و مطلوب مهریه ارزیابی و تحلیل کند. به‌این‌منظور، دیدگاه ایشان راجع به فلسفه، کارکرد و چالش‌های مهریه و راهکارها و اصلاحات احتمالی قانونی در این زمینه، همچنین اولویت‌های زندگی دانشجویان به‌ویژه اهمیت خانواده نزد ایشان به‌عنوان مؤلفه‌های مؤثر در سیاست‌های تقنینی در حوزه مهریه پرسش شد.

۱. بررسی آراء قضائی موجود در سامانه ملی آراء قضائی، قابل دسترس در: <https://ara.jri.ac.ir>

۲. https://rc.majlis.ir/fa/legal_draft.

پیشینه تحقیق

موضوع مهریه در پژوهش‌های متعدد متخصصان علوم مختلف به‌ویژه فقه، حقوق، جامعه‌شناسی و اقتصاد بررسی شده است. مطالعات فقهی و حقوقی مهریه از پیشینه طولانی و ادبیات غنی برخوردار است که از ذکر آن‌ها خودداری می‌شود. مهم‌ترین موضوعاتی که در مطالعات حقوقی بررسی شده است، عبارت‌اند از: ماهیت حقوقی و شرایط صحت مهریه، انواع مهریه و احکام آن، حق حبس در مهریه، نحوه مطالبه و اجرای مهریه، تغییر و تعدیل مهریه، ضمان مهریه، وضعیت مهریه در فرض انحلال نکاح، بیمه مهریه، مهریه‌های نامتعارف و راهکارهای آن، تحلیل و نقد طرح‌های قانونی در زمینه مهریه.

تحلیل جامعه‌شناختی و اقتصادی مهریه نیز موضوعاتی نسبتاً نو هستند که آثار محدودی به آن پرداخته‌اند (درخصوص تحلیل اقتصادی مهریه، نک: روشن، قاسمی، و فرهنگ، ۱۴۰۱ ش، ص ۷-۲۱؛ قاسمی، روشن، و فرهنگ، ۱۴۰۱ ش، ص ۲۹۱-۳۰۲؛ پدرام، ۱۳۹۲). برخی از آثاری که به تحلیل جامعه‌شناختی و بررسی کارکردهای اجتماعی و خانوادگی مهریه پرداخته‌اند، به این شرح هستند:

۱. یوسف‌زاده در پژوهشی با عنوان «پایش جامعه‌شناختی مهریه»، به بررسی کارکردهای اجتماعی مهریه پرداخته، و ارضای نیاز فطری، بیمه اجتماعی، ایجاد احساس امنیت، و ارزش نمادین بودن را از جمله کارکردهای اجتماعی مهریه برشمرده است (یوسف‌زاده، ۱۳۸۴).
۲. سیدمیرزایی و رئوف در پژوهش خود با عنوان «بررسی ابعاد اجتماعی و جمعیتی وضعیت مهریه در ایران، مطالعه موردی شهر تهران»، به بررسی ابعاد اجتماعی و جمعیتی وضعیت مهریه در ایران پرداخته‌اند. آن‌ها مطرح می‌کنند که نقش و کارکرد مهریه در حفظ کانون خانواده، از عواملی است که اهمیت توجه به موضوع فوق را توجیه می‌کند و شناسایی تأثیر عواملی مانند اختلافات خانوادگی، فوت همسر، گرفتن طلاق و ضرب و جرح همسر بر اقدام برای مطالبه مهریه، از اهداف اجرای پژوهش بوده است. بررسی نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که زنان جوان تمایل بیشتری برای اقدام به مطالبه مهریه دارند. متغیر سن نیز در اقدام به مطالبه مهریه

مؤثر است. درصد زیادی از این زنان امید دارند که با مطالبه مهریه، همسرانشان را به کانون خانواده بازگردانند. بیشترین علت مطالبه مهریه وجود اختلافات میان زوجین بوده است (سیدمیرزایی و رئوف، ۱۳۸۸).

۳. رسولزاده در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود باعنوان «بررسی نگرش نسبت به کارکردهای اجتماعی مهریه در شهر یزد»، نگرش شهروندان شهر یزد (نمونه ۶۱۲ نفری) را نسبت به کارکردهای اجتماعی مهریه سنجیده است. کارکردهای بررسی شده عبارت‌اند از: حفظ ثبات خانواده، ایجاد محبت و آرامش روانی در خانواده، افزایش منزلت اجتماعی زن در جامعه، بیمه اجتماعی زن در طول زندگی مشترک و حتی پس از طلاق، ارزش نمادین مهریه و کارکرد مقایسه اجتماعی و کارکرد تقابلی مهریه. نتایج این تحقیق حاکی از این است که میان نگرش مردان و زنان به کارکردهای حفظ ثبات در خانواده، محبت و آرامش و ارزش نمادین، تفاوت معناداری وجود دارد. همچنین میان نگرش افراد در مقاطع مختلف تحصیلی و نگرش ایشان به کارکردهای مقایسه اجتماعی و ارزش نمادین و کارکرد تقابلی تفاوت معناداری وجود دارد. افراد برخاسته از طبقات اجتماعی پایین و سپس طبقات متوسط نگرش موافق‌تری به کارکرد مهریه در حفظ ثبات خانواده دارند. این رابطه معکوس میان طبقه اجتماعی و نگرش در کارکردهای منزلت اجتماعی، مقایسه اجتماعی، و کارکرد تقابلی نیز مشاهده می‌شود. متغیر دینداری ارتباط معکوسی با شاخص نگرش به کارکرد مهریه در حفظ ثبات خانواده دارد (رسولزاده، ۱۳۹۰).

۴. توسلی، فولادی، و امان‌الهی، در پژوهش خود باعنوان «بررسی جامعه‌شناختی نگرش به مهریه در میان دانشجویان دانشگاه علامه طباطبایی»، به بررسی تأثیر عوامل مختلفی مانند جنس، سن، تحصیلات، پایگاه اجتماعی و اقتصادی خانواده، اعتماد اجتماعی، عرف، پابندی به ارزش‌های دینی، همسالان و رسانه‌های جمعی بر نگرش افراد در خصوص کارکرد مهریه و عوامل تعیین‌کننده میزان مهریه می‌پردازند. در این تحقیق برای مهریه کارکردهای زیر در نظر گرفته شده است: نشانه عشق و علاقه مرد به همسرش، تلاش مرد برای جلب رضایت

عاطفی زن، نشانه قدرت زن و عدم تسلیم رایگان او در برابر دعوت مرد، نشان صداقت مرد در امر خواستگاری از زن، عاملی برای استحکام علاقه خانوادگی، مکمل سهم الارث زن، پشتوانه مالی زن، دستاویزی برای زن در مقابل حق طلاق (که در اختیار مردان است)، تأمین نیازهای زن پس از وقوع طلاق، نشانه احترام مرد به زن و ممانعت از گسستن پیوند زناشویی و تضمینی برای ازدواج. نتایج تحقیق که به صورت پیمایشی و با استفاده از ابزار پرسشنامه انجام شده است، حاکی از آن است که متغیرهای اعتماد اجتماعی، عرف، تحصیلات، پابندی به ارزش‌های دینی، پایگاه اجتماعی و اقتصادی خانواده، رسانه‌های جمعی، جنسیت، همسالان و سن ۶۵٪ از نگرش افراد در خصوص کارکردهای مهریه را تبیین می‌کنند که از بین آن‌ها، متغیر اعتماد اجتماعی بیشترین سهم را داشت. همچنین متغیرهای تحقیق ۶۳٪ از نگرش افراد در خصوص عوامل تعیین میزان مهریه را تبیین می‌کنند که در میان آن‌ها، متغیر عرف بیشترین سهم را داشت (توسلی، فولادی، و امان الهی، ۱۳۹۳).

۵. عسکری ندوشن و رسولزاده در مقاله خود با عنوان «نگرش به نقش مهریه در حفظ ثبات خانواده: یافته‌های پیمایشی در شهر یزد» با استفاده از داده‌های حاصل از اجرای یک پیمایش در بین نمونه ۶۱۲ نفری در شهر یزد، نگرش‌های زنان و مردان را در خصوص اهمیت نقش مهریه در حفظ ثبات خانواده مطالعه، و تفاوت‌های اجتماعی این نگرش‌ها را تحلیل کرده‌اند. یافته‌های این تحقیق نشان می‌دهد با وجود تفاوت‌های معنادار در نگرش‌های مردان و زنان و نگرش موافق‌تر زنان به کارکرد مهریه در حفظ ثبات و استحکام خانواده، دامنه این اختلاف‌نظرها بین دو جنس گسترده نیست. یافته‌ها همچنین حاکی از ارتباط معنادار و مستقیم طبقه اجتماعی، کاربرد رسانه‌ها، دینداری، مهریه مطلوب، وضع تأهل و محل تولد با نگرش به کارکرد مهریه در تثبیت ازدواج است. با وجود این، نگرش‌ها برحسب سطوح تحصیلی و گروه‌های سنی تفاوت معناداری ندارد (عسکری ندوشن و رسولزاده، ۱۳۹۰).

۶. سیفی فارسی در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود با عنوان «مطالعه نقش بازدارندگی مهریه در وقوع طلاق؛ مطالعه تطبیقی زنان مطلقه و همسر دار شهر شیراز» که به روش پیمایش و با

استفاده از ابزار پرسش‌نامه انجام شده است، نشان می‌دهد که زنان همسر دار بهای مهریه بیشتری در مقایسه با زنان مطلقه دارند. همچنین هرچه بر طول مدت ازدواج افزوده می‌شود از بهای مهریه کاسته می‌شود. متغیرهای سن ازدواج، نقش اطرافیان در تعیین مهریه، بهره‌مندی از رسانه‌ها، پابندی دینی و نگرش موافق به طلاق هم بر بهای مهریه و هم بر طلاق تأثیر مثبت دارد. همچنین هرچه بر سطح تحصیلات زوجین و والدین زوجین افزوده می‌شود، بهای مهریه نیز بیشتر می‌شود (سیفی فارسی، ۱۳۹۶).

تعدادی از پژوهش‌های جامعه‌شناختی نیز با تمرکز بر مسئله اجرای مهریه، به بررسی انگیزه‌ها، شرایط و عوامل اجتماعی مؤثر بر به‌اجرا گذاشتن مهریه پرداخته‌اند (سفیری، ودادهیر، و طالبی اردکانی، ۱۳۸۸؛ اسدی‌پور، حقیقتیان، و ارسلانی مقدم، ۱۳۹۱).

پژوهش حاضر تلاش دارد با تلفیق رویکرد حقوقی - جامعه‌شناختی، پدیده مهریه، کارکردهای آن و تغییرات قانونی مطلوب در این زمینه را از نظر پرسش‌شوندگان ارزیابی و تحلیل کند و از نتایج این تحلیل جهت تعیین رویکرد قانونگذاری مطلوب در این زمینه بهره گیرد. همین امر این پژوهش را از دیگر پژوهش‌های موجود متمایز می‌سازد.

روش پژوهش

پژوهش حاضر از نوع تحلیلی - توصیفی است که به روش پیمایش انجام شده، و از لحاظ هدف، کاربردی و از نظر معیار زمانی، مقطعی است. گردآوری داده‌ها با استفاده از روش‌های کتابخانه‌ای و میدانی انجام شده است که در بخش میدانی، ابزار استفاده‌شده، پرسشنامه محقق ساخته بوده است. در این پرسش‌نامه که شامل ۵۰ گویه و شش مؤلفه اصلی است، دیدگاه پاسخ‌گویان در خصوص مهریه پرسش شده است. این مؤلفه‌ها شامل سؤالات زیر است:

۱. به چه چیزی در زندگی اهمیت بیشتری می‌دهند (اولویت‌های زندگی ایشان)؟
۲. دلیل و فلسفه مهریه از نظر آن‌ها چیست؟
۳. نقش و کارکرد مهریه در عمل چیست؟
۴. دلیل مهریه زیاد از نظر آن‌ها چیست؟

۵. روش مناسب تعیین مهریه کدام است؟

۶. چگونه می توان وضعیت کنونی مهریه را بهبود بخشید؟

پرسش ها در قالب طیف هفت درجه ای لیکرت (از اهمیت بالا نمره (۷) تا اهمیت پایین نمره (۱)) تنظیم شده است و از پاسخ گویان خواسته شده است میزان اهمیت موارد پرسش شده را تعیین کنند.

جامعه آماری تحقیق

جامعه آماری این تحقیق، شامل کلیه دانشجویان دانشگاه های مشهد شامل دانشگاه آزاد اسلامی واحد مشهد، دانشگاه فردوسی و دانشگاه فرهنگیان (پردیس شهید بهشتی خراسان رضوی) است.

نمونه گیری و تعیین حجم نمونه

در پژوهش حاضر، از روش نمونه گیری خوشه ای چندمرحله ای^۱ استفاده شده است؛ بدین صورت که در مرحله اول، از میان کلیه دانشگاه ها سه دانشگاه انتخاب و در مرحله بعد از هر دانشگاه، دو دانشکده و از هر بخش یک کلاس انتخاب و پرسش نامه در اختیار همه دانشجویان کلاس، جهت پاسخ گویی قرار گرفت.

حجم نمونه نیز با توجه به جدول پیشنهادی کرجسی و مورگان^۲ و تعداد متغیرهای بررسی شده و همچنین گویه های پرسش نامه هایی که به عنوان ابزار استفاده می شوند، تعیین شده است. گفتنی است حجم نمونه به گونه ای در نظر گرفته شده است که هرکدام از ملاک های یادشده برای تعیین حجم نمونه ملاک قرار گیرد و کفایت نمونه بیش از حد انتظار باشد و نتایج پژوهش تعمیم پذیر شود. براین اساس، ۳۷۷ پرسش نامه در پاییز ۱۳۹۸ توزیع و گردآوری شد که تعداد ۵۰ پرسش نامه به دلیل نقص در پاسخ ها کنار گذاشته شد و در نهایت ۳۲۷ پرسش نامه صحیح تحلیل شد.

روایی و پایایی پژوهش

در این پژوهش، روایی^۳ ابزار سنجش با استفاده از روش اعتبار محتوا (اعتبار صوری) بررسی

1. Multistage cluster sampling
2. Krejcio & Morgan
3. Validity

شده است. بدین منظور، پرسش‌نامه تدوین شده در اختیار تعدادی از اساتید و پژوهشگران و کارشناسان حوزه حقوق و علوم اجتماعی قرار گرفته، و ضمن اعمال نظرهای آنها، اعتبار پرسش‌نامه سنجیده شده است. به منظور ارزیابی میزان پایایی^۱ پرسشنامه، از روش آلفای کرونباخ استفاده شده است. بدین منظور ۵۰ پرسش‌نامه جهت انجام پیش‌آزمون در اختیار دانشجویان قرار گرفت و پس از بررسی آلفای کرونباخ، اصلاحات لازم صورت پذیرفت و متغیرهایی که در پیش‌آزمون، آلفای مطلوبی داشتند، در سنجش نهایی پرسش شدند.

جدول ۱: ضریب آلفای کرونباخ متغیرها

متغیر	مؤلفه‌ها	پایایی مؤلفه‌ها	پایایی کل
متغیرهای دیدگاه عمومی پیرامون مهریه	اهمیت در زندگی	۰/۷۷۴	۰/۷۱
	دلیل و فلسفه مهریه	۰/۶۹۸	
	نقش و کارکرد مهریه	۰/۷۰۱	
	دلیل مهریه زیاد	۰/۷۰۹	
	روش مناسب مهریه	۰/۶۹۶	
	تغییر وضعیت کنونی مهریه	۰/۷۳۴	

یافته‌های تحقیق

در بخش یافته‌ها، ابتدا وضعیت پاسخ‌گویان به لحاظ جنسیت و وضعیت تأهل و مقطع تحصیلی بیان شده، سپس دیدگاه عمومی پاسخ‌گویان در خصوص پرسش‌های مطرح شده بررسی شده است. بدین منظور، پس از بررسی فرض نرمال بودن داده‌ها، آزمون مناسب انتخاب شده است. جهت تعیین وضعیت نرمال بودن داده‌ها از آزمون کولموگروف - اسمیرنوف^۲ استفاده شده است که نتایج آزمون با توجه به اینکه مقادیر کشیدگی و چولگی در بازه بین (+۲) و (-۲) قرار دارد، نشان از توزیع نرمال داده‌ها دارد. با توجه به این نتایج از آزمون پارامتریک t تک نمونه استفاده شده است. برای امتیازدهی، میانگین مجموع نمرات سؤالات هر مؤلفه به عنوان مبنا در نظر گرفته شده، و با توجه به طیف هفت درجه‌ای لیکرت نقطه برش طیف میانی پرسش‌نامه ۳ بوده، که

1. Reliability
2. Kolmogorov-Smirnov test

در پژوهش حاضر معیار مقایسه میانگین بدین صورت بوده است که میانگین تجربی (۳-۱) در سطح نامطلوب، (۵-۳/۱) در سطح نسبتاً مطلوب و (۷-۵/۱) در سطح مطلوب ارزیابی شده است؛ بنابراین میانگین ملاکی در سطح مطلوب برابر با ۵/۱ است. به منظور رتبه‌بندی و تعیین موارد حائز اهمیت نیز آزمون فریدمن استفاده شده است.

در بخش یافته‌های توصیفی، توزیع فراوانی پاسخ‌گویان برحسب جنسیت نشان می‌دهد که ۴۹.۵ درصد پاسخ‌گویان را دانشجویان دختر و ۴۹.۸ درصد را دانشجویان پسر تشکیل داده‌اند (۱۶۲ دانشجوی دختر و ۱۶۳ دانشجوی پسر). توزیع فراوانی وضعیت تأهل نیز گویای این است که ۷۹.۵ درصد دانشجویان مجرد و ۱۸ درصد متأهل هستند (۲۶۰ مجرد و ۵۹ متأهل). توزیع فراوانی مقطع تحصیلی نشان می‌دهد که ۸۲.۳ درصد به مقطع کارشناسی، ۱۰.۱ درصد به مقطع کارشناسی ارشد و ۳.۹ درصد به مقطع دکترا تعلق دارند (۱ دیپلم، ۱ کاردانی، ۲۶۹ کارشناسی، ۳۳ کارشناسی ارشد، ۱۳ دکترا).

به منظور بررسی دیدگاه عمومی پاسخ‌گویان درباره مهریه، ابتدا این موضوع پرسش شده است که از بین ۱۰ گویه به شرح جدول زیر (جدول ۲) کدامیک از اهمیت بیشتری در زندگی فردی ایشان برخوردار است (پرسش ۱). هدف از طرح این پرسش بررسی جایگاه و اهمیت خانواده و موضوعات مرتبط با آن (چون مهریه) در نظر پرسش‌شوندگان و دیگر اولویت‌های زندگی ایشان به منظور شناخت رویکرد مطلوب مداخله‌گری (قانونگذاری) در این حوزه است.

جدول ۲: آزمون t تک نمونه‌ای و فریدمن گویه‌های اهمیت در زندگی

آزمون فریدمن		میانگین ملاکی = ۵/۱			گویه‌ها
رتبه	میانگین رتبه	معناداری	t	تفاوت میانگین تجربی	
۴	۶.۵۹	۰.۰۰۱	۱۰.۳۵	۰.۷۳	تحصیل و آموزش
۳	۶.۹۴	۰.۰۰۱	۱۱.۰۶	۰.۸۴	کار و حرفه
۸	۳.۹۶	۰.۰۰۱	-۸.۰۹	-۰.۷۲	ورزش
۲	۷.۷۷	۰.۰۰۱	۱۸.۸۴	۱.۲۵	خانواده
۱	۸.۰۹	۰.۰۰۱	۲۳.۸۹	۱.۰۴	اخلاق

آزمون فریدمن		میانگین ملاکی = ۵/۱			گویه‌ها	
رتبه	میانگین رتبه	معناداری	t	تفاوت میانگین تجربی		
۱۰	۳،۰۸	۰،۰۰۱	-۱۴،۶۵	-۱،۳۸	۳،۷۲	سیاست
۷	۴،۳۳	۰،۰۰۱	-۶،۸۱	-۰،۷۵	۴،۳۵	دین و فعالیت مذهبی
۵	۵،۵۶	۰،۰۰۲	۲،۳۴	۰،۱۸	۵،۲۸	سرگرمی و سفر و گردش
۶	۴،۸۵	۰،۰۰۱	-۳،۰۳	-۰،۲۶	۴،۸۴	فعالیت خیریه و انسان‌دوستانه
۹	۳،۸۴	۰،۰۰۱	-۸،۵۸	-۰،۰۸	۴،۲۳	فعالیت مدنی و اجتماعی

همان‌گونه که نتایج جدول ۲ نشان می‌دهد، گویه‌های تحصیل و آموزش، کار و حرفه، خانواده، اخلاق، سرگرمی، سفر و گردش در سطح مطلوب ($p < ۰/۰۵$) و میانگین ملاکی بالاتر از ۵/۱ قرار گرفته است. رتبه‌بندی عناصر مهم نیز حاکی از این است که بااهمیت‌ترین موضوع، «اخلاق» و سپس «خانواده» و بی‌اهمیت‌ترین موضوع، «سیاست» است. در این بخش تحلیل، تفاوت میزان اهمیت گویه‌های مطرح‌شده از منظر جنسیت با استفاده از آزمون تی تک نمونه نیز بررسی شده است. نتایج یافته‌ها نشان می‌دهند که در گزینه‌های «تحصیل و آموزش»، «کار و حرفه»، «سرگرمی و سفر و گردش» و «فعالیت خیریه و انسان‌دوستانه» به لحاظ اهمیت میان زنان و مردان تفاوت معناداری وجود دارد.

در پرسش ۲، از پاسخ‌گویان خواسته شده است میزان اهمیت هر یک از عواملی را که ممکن است به‌عنوان دلیل و فلسفه تعیین مهریه در زمان ازدواج مدنظر قرار بگیرند، مشخص کنند. دلایل برشمرده‌شده عبارت‌اند از: حمایت مالی زن پس از انحلال نکاح به‌دلیل طلاق یا فوت همسر، نشان محبت و تعهد مرد به زن، ایجاد مانع برای سوء استفاده شوهر از حقوق و اختیاراتش پس از ازدواج، ابزاری برای زن جهت احقاق حقوق خود در زمان بروز اختلاف میان زوجین، ایجاد منبع درآمد برای زنان و تشویق ایشان به ازدواج و پیروی و حفظ آداب و سنن پیشین.

جدول ۳: آزمون t تک نمونه‌ای و فریدمن گویه‌های دلیل و فلسفه تعیین مهریه در زمان ازدواج

آزمون فریدمن		میانگین ملاکی = ۵/۱			میانگین تجربی	گویه‌ها
رتبه	میانگین رتبه	معناداری	t	تفاوت میانگین		
۱	۴٫۶	۰٫۰۴	-۰٫۸۵	-۰٫۰۰۹	۵۰۱	حمایت مالی زن پس از انحلال نکاح به دلیل طلاق یا فوت همسر
۴	۳٫۶۲	۰٫۰۰۱	-۱٫۰۰۶	-۱٫۰۲۳	۳۰۸۷	نشان محبت و تعهد مرد به زن در زمان ازدواج
۲	۳٫۹۴	۰٫۰۰۱	-۷٫۵۱	-۰٫۰۸۶	۴۰۲۴	ایجاد مانع برای سوءاستفاده شوهر از حقوق و اختیاراتش پس از ازدواج مانند حق طلاق یا ازدواج مجدد
۳	۳٫۷۳	۰٫۰۰۱	-۹٫۹۳	-۱٫۱۱	۳۰۹۹	ابزاری برای زن جهت احقاق حقوق خود در زمان بروز اختلاف میان زوجین
۶	۲٫۱۷	۰٫۰۰۱	-۲۷٫۹۱	-۲٫۷۹	۲۰۳۱	ایجاد منبع درآمدی برای زنان و تشویق ایشان به ازدواج
۵	۲٫۹۵	۰٫۰۰۱	-۱۸٫۷۱	-۱٫۹۹	۳۰۱۱	پیروی و حفظ آداب و سنن پیشین

مقادیر جدول نشان می‌دهد که فقط گویه حمایت مالی زن پس از انحلال نکاح به دلیل طلاق یا فوت همسر در سطح نسبتاً مطلوب ($p=0/05$ و میانگین ملاکی همتراز از ۵/۱) قرار گرفته است و دیگر گویه‌ها در سطح نامطلوب ($p<0/05$ و میانگین ملاکی کمتر از ۵/۱) هستند. همچنین نتایج آزمون فریدمن حاکی از این است که به لحاظ اهمیت، دلیل «حمایت مالی از زن پس از انحلال نکاح» در رتبه اول و «ایجاد منبع درآمدی برای زنان و تشویق ایشان به ازدواج» در رتبه آخر قرار دارد.

در پرسش ۳، از پاسخ‌گویان خواسته شده است دیدگاه خود را درباره اهمیت هر یک از عناصری که به عنوان نقش و کارکرد مهریه در عمل در خانواده‌ها (پس از ازدواج) در نظر گرفته

شده است، بیان کنند. این عناصر عبارت‌اند از: حمایت مالی زن پس از انحلال نکاح به دلیل طلاق یا فوت همسر، نشان محبت و تعهد مرد به زن، ایجاد مانع برای سوءاستفاده شوهر از حقوق و اختیاراتش پس از ازدواج، ابزاری برای زن جهت احقاق حقوق خود در زمان بروز اختلاف میان زوجین، ایجاد منبع درآمد برای زنان و تشویق ایشان به ازدواج، گذاشتن تکلیفی دشوار برای مردان و مانعی برای ازدواج جوانان، حفظ و ترویج آداب و سنن پیشین جامعه.

جدول ۴: آزمون t تک نمونه‌ای و فریدمن گویه‌های نقش و کارکرد مهریه در عمل در خانواده‌ها

آزمون فریدمن		میانگین ملاکی = ۵/۱			میانگین تجربی	گویه‌ها
رتبه	میانگین رتبه	معناداری	t	تفاوت میانگین		
۱	۵،۱۳	۰،۳۵	-۰،۹۵	-۰،۱	۵	حمایت مالی زن پس از انحلال نکاح به دلیل طلاق یا فوت همسر
۶	۳،۴۴	۰،۰۰۱	-۱۵،۴۴	-۱،۸	۳،۳	نشان محبت و تعهد مرد به زن در زمان ازدواج
۳	۴،۶۲	۰،۰۰۱	-۴،۹۸	-۰،۵۶	۴،۵۴	ایجاد مانع برای سوءاستفاده مرد از حقوق و اختیاراتش مانند حق طلاق یا ازدواج مجدد
۲	۴،۷۶	۰،۰۰۱	-۴،۵۲	-۰،۴۸	۴،۶۲	ابزاری برای زن جهت احقاق حقوق خود در زمان بروز اختلاف میان زوجین
۷	۲،۹۵	۰،۰۰۱	-۲۰،۷۸	-۲،۲۳	۲،۸۷	ایجاد منبع درآمدی برای زنان و تشویق ایشان به ازدواج
۴	۳،۶۲	۰،۰۰۱	-۱۳،۰۵	-۱،۵۶	۳،۵۴	گذاشتن تکلیفی دشوار برای مردان و مانعی برای ازدواج جوانان
۵	۳،۴۷	۰،۰۰۱	-۱۵،۰۷	-۱،۶۹	۳،۴۱	حفظ و ترویج آداب و سنن پیشین جامعه

نتایج آزمون t تک نمونه‌ای متغیر نقش و کارکرد مهریه نشان می‌دهد که گویه حمایت مالی زن پس از انحلال نکاح به دلیل طلاق یا فوت همسر در سطح نسبتاً مطلوب ($p=0/05$) و میانگین ملاکی هم‌تراز از ۵/۱) قرار دارد؛ اما دیگر گویه‌ها در سطح نامطلوب ($p<0/05$) و میانگین ملاکی کمتر از ۵/۱) قرار گرفته است. رتبه‌بندی عناصر با اهمیت نیز حاکی از این است که با اهمیت‌ترین موضوع، حمایت مالی زن پس از انحلال نکاح به دلیل طلاق یا فوت همسر است؛ درحالی‌که ایجاد منبع درآمد برای زنان و تشویق به ازدواج از کمترین میزان اهمیت برخوردار است. مقایسه پاسخ‌های داده‌شده به سؤال دوم و سوم بیانگر آن است که سه دلیل مهم برای تعیین مهریه در زمان ازدواج و سه کارکرد مهم آن در مدت زندگی زناشویی و پس از آن از نظر پرسش‌شوندگان یکسان است و این یعنی افراد در زمان تعیین مهریه به کارکردهای احتمالی بعدی آن به‌ویژه حمایت مالی از زن پس از انحلال نکاح، توجه دارند.

بررسی تفاوت دیدگاه درباره گزینه‌های نقش و کارکرد مهریه در خانواده بین دو گروه زن و مرد حاکی از این است که این تفاوت تنها در گزینه‌های «حمایت مالی زن پس از انحلال نکاح به دلیل طلاق یا فوت همسر» و «گذاشتن تکلیفی دشوار برای مردان و مانعی برای ازدواج جوانان» معنادار است. نتایج مهم در این زمینه، تفاوت در رتبه اهمیت گزینه «گذاشتن تکلیفی دشوار برای مردان و مانعی برای ازدواج جوانان» در میان این دو گروه است. درحالی‌که این گزینه به لحاظ اهمیت برای زنان در رتبه ششم قرار دارد، برای مردان در رتبه چهارم قرار گرفته، و بیانگر آن است که مردان برای این کارکرد اهمیت بیشتری قائل هستند.

در سؤال ۴، از پاسخ‌گویان خواسته شده است که میزان اهمیت هریک از دلایل تعیین مهریه زیاد در برخی خانواده‌ها را تعیین کنند. این دلایل عبارت‌اند از: سخت‌گیری خانواده عروس، تأمین مالی زن پس از فوت شوهر و جبران سهم‌الارث کم زوجه، زیاده‌خواهی زنان، حمایت مالی زنان پس از طلاق، تمایل و خواست داماد یا خانواده او، نگرانی‌های زنان و خانواده عروس از آینده و سرنوشت ازدواج، نبود شناخت کافی از قوانین، چشم و هم‌چشمی میان خویشان و نزدیکان.

جدول ۵: آزمون t تک نمونه‌ای و فریدمن گویه‌های دلیل تعیین مهریه زیاد

آزمون فریدمن		میانگین ملاکی = ۵/۱			میانگین تجربی	گویه‌ها
رتبه	میانگین رتبه	معناداری	t	تفاوت میانگین		
۳	۵۰۱	۰۰۰۹	-۱۰۷۲	-۰۰۱۸	۴۰۹۲	سخت‌گیری خانواده عروس
۶	۴۰۴	۰۰۰۱	-۸۰۶۴	-۰۰۹۴	۴۰۱۶	تأمین مالی زن پس از فوت شوهر و جبران سهم الارث کم زوجه
۵	۴۰۵۶	۰۰۰۱	-۴۰۳۸	-۰۰۴۸	۴۰۶۲	زیاده‌خواهی زنان (عروس‌ها)
۴	۴۰۹۵	۰۰۰۹	-۱۰۷۱	-۰۰۱۷	۴۰۹۳	حمایت مالی زن پس از طلاق
۸	۲۰۲۲	۰۰۰۱	-۲۹۰۱۵	-۲۰۶۱	۲۰۴۹	تمایل و درخواست داماد یا خانواده او
۲	۵۰۳۲	۰۰۴۸	۰۰۷۱	۰۰۰۷	۵۰۱۷	نگرانی‌های زنان و خانواده عروس از آینده و سرنوشت ازدواج
۷	۳۰۸۹	۰۰۰۱	-۹۰۳۵	-۰۰۹۶	۴۰۱۴	نبود شناخت (کافی) از قوانین
۱	۶۰۱	۰۰۰۱	۵۰۴۸	۰۰۵۲	۵۰۶۲	چشم و هم‌چشمی میان خویشان و نزدیکان

نتایج آزمون t تک نمونه‌ای متغیر دلایل تعیین مهریه زیاد در برخی خانواده‌ها نشان می‌دهد که گویه چشم و هم‌چشمی میان خویشان و نزدیکان در سطح نسبتاً مطلوب ($p=۰/۰۵$) و میانگین ملاکی هم‌تراز از ۵/۱ قرار دارد؛ اما دیگر گویه‌ها در سطح نامطلوب ($p<۰/۰۵$) و میانگین ملاکی کمتر از ۵/۱ قرار گرفته است. رتبه‌بندی عناصر حائز اهمیت نیز بیانگر این است که بااهمیت‌ترین دلیل تعیین مهریه زیاد، گویه «چشم و هم‌چشمی میان خویشان و نزدیکان» و سپس «نگرانی‌های زنان و خانواده عروس از آینده و سرنوشت ازدواج» بیان شده است؛ درحالی‌که «تمایل و درخواست داماد یا خانواده او» از کمترین میزان اهمیت برخوردار است.

در پرسش بعدی از پاسخ‌گویان سؤال شده است که به نظر آن‌ها مناسب‌ترین روش تعیین مهریه کدام است. مواردی که در این سؤال پرسش شده، شامل سکه بهار آزادی، زمین، ملک و آپارتمان، پول رایج، بیمه عمر و مانند آن، ارز (مانند دلار)، اشیاء نمادین (مانند چند شاخه گل، یک جلد قرآن)، و حقوق مالی (چون حق انتفاع و سکونت در مسکن) بوده است.

جدول ۶: آزمون t تک نمونه‌ای و فریدمن گویه‌های مناسب‌ترین روش تعیین مهریه

آزمون فریدمن		میانگین ملاکی = ۵/۱			گویه‌ها
رتبه	میانگین رتبه	معناداری	t	تفاوت میانگین تجربی	
۲	۴،۵۵	۰،۰۰۱	-۶،۲۶	-۰،۷۶	سکه بهار آزادی
۱	۵،۰۹	۰،۰۰۱	-۱،۶	-۰،۱۹	زمین، ملک، آپارتمان
۷	۳،۰۸	۰،۰۰۱	-۲۱،۰۵	-۲،۴۴	پول رایج (ریال)
۵	۳،۷۲	۰،۰۰۱	-۱۵،۰۵	-۱،۸۴	بیمه عمر و مانند آن
۶	۳،۶	۰،۰۰۱	-۱۷،۳۷	-۲،۰۷	ارز (مانند دلار، یورو)
۴	۴،۰۲	۰،۰۰۱	-۱۱،۰۵	-۱،۴۵	اشیاء نمادین مثل چند شاخه گل، یک جلد قرآن کریم
۳	۴،۱۴	۰،۰۰۱	-۱۱،۲۹	-۱،۳۳	حقوق مالی چون حق انتفاع و سکونت در مسکن

نتایج آزمون t تک نمونه‌ای متغیر مناسب‌ترین روش تعیین مهریه نشان می‌دهد که گویه زمین و ملک و آپارتمان در سطح نسبتاً مطلوب ($p=۰/۰۵$) و میانگین ملاکی هم‌تراز از ۵/۱ قرار دارد؛ اما دیگر گویه‌ها در سطح نامطلوب ($p<۰/۰۵$) و میانگین ملاکی کمتر از ۵/۱ قرار گرفته‌اند. رتبه‌بندی عناصر حائز اهمیت نیز حاکی از این است که مناسب‌ترین روش تعیین مهریه از منظر پاسخ‌گویان، «زمین، ملک و آپارتمان» است؛ در حالی که «پول رایج» نامناسب‌ترین روش شناخته شده است.

مقایسه پاسخ پرسش‌شوندگان بر اساس جنسیت بیانگر آن است که در روش‌های تعیین مهریه با سکه بهار آزادی، زمین، ملک و آپارتمان، پول رایج، بیمه عمر و مانند آن، ارز و اشیاء نمادین

تفاوت دیدگاه وجود دارد. رتبه‌بندی نشان می‌دهد که برای زنان «زمین، ملک و آپارتمان» در رتبه اول و «سکه بهار آزادی» در رتبه دوم قرار دارد؛ در حالی که برای مردان «اشیاء نمادین» در رتبه نخست، «سکه بهار آزادی» در رتبه دوم و «زمین و ملک و آپارتمان» در رتبه سوم قرار دارد. در سؤال ۶ از پاسخ‌گویان سؤال شده است که از نظر آن‌ها راهکار مناسب جهت تغییر وضعیت کنونی مهریه در ایران چیست. در این سؤال ۱۱ گویه به شرح جدول زیر پیش‌بینی شده است. موارد یادشده عمدتاً در قوانین، مقررات، طرح‌ها و لوایح قانونی یا نظر حقوق‌دانان مطرح شده است (برای بررسی فقهی و حقوقی برخی راهکارهای یادشده، نک: وزیری فرد و فلاح تفتی، ۱۳۹۲؛ مظفری، ۱۳۸۷).

جدول ۷: آزمون ۴ تک نمونه‌ای و فریدمن گویه‌های راهکار مناسب جهت تغییر وضعیت کنونی مهریه

آزمون فریدمن		میانگین ملاکی = ۵/۱			گویه‌ها	
رتبه	میانگین رتبه	معناداری	میانگین رتبه	میانگین رتبه		
۱۱	۳/۶۴	۰/۰۰۱	-۲۰/۱۸	-۲/۳۶	۲/۷۴	۱. حذف مهریه به‌طور کامل
۴	۶/۵۱	۰/۰۱	-۲/۵۹	-۰/۲۹	۴/۸۱	۲. تقویت و ترویج و جایگزین کردن شروط ضمن عقد و توافقات قراردادی (مثل شرط تصیف اموال و شرط وکالت زوجه برای طلاق)
۲	۷/۲۳	۰/۳۷	۰/۴۲	۰/۰۴	۵/۱۴	۳. کاستن از تمایل به تعیین مهریه زیاد از طریق تغییر قوانین به منظور افزایش حقوق زنان در روابط خانوادگی
۸	۵/۴۷	۰/۰۰۱	- ۸/۴۷	- ۰/۹۲	۴/۱۸	۴. کاستن از تمایل به تعیین مهریه زیاد از طریق تغییر قوانین به منظور کاهش اختیارات مردان در روابط خانوادگی

آزمون فریدمن		میانگین ملاکی = ۵/۱			گویه‌ها	
رتبه	میانگین رتبه	معناداری	میانگین رتبه	میانگین رتبه		
۳	۶/۸۵	۰/۰۴	-۲/۰۲	-۰/۲۲	۴/۸۸	۵. ایجاد ممنوعیت (یا محدودیت) قانونی برای تعیین مهریه زیاد و خارج از توان مالی شوهر در زمان عقد ازدواج
۷	۵/۵	۰/۰۰۱	-۷/۸۸	-۱/۰۴	۴/۰۶	۶. ایجاد ممنوعیت (یا محدودیت) قانونی برای تعیین مهریه‌های بسیار پایین و ناچیز در زمان عقد ازدواج
۶	۵/۶۱	۰/۰۰۱	-۷/۲۸	-۰/۹۸	۴/۱۲	۷. تغییر نحوه تعیین مهریه (مانند تغییر از سکه بهار آزادی به پول رایج، ملک، اموال منقول یا بیمه عمر)
۹	۵/۴۲	۰/۰۰۱	-۷/۴۱	-۱/۰۲	۴/۰۸	۸. اعمال سیاست‌های تنبیهی برای مهریه‌های زیاد (مانند اعمال مالیات بر آن) و سیاست‌های تشویقی برای مهریه متعارف
۵	۶/۱۷	۰/۰۰۱	-۴/۶۱	-۰/۰۵	۴/۶	۹. تغییر نحوه مطالبه مهریه و افزایش ضمانت اجرای آن (با روش‌هایی چون تسهیل امکان پیگرد قضائی مرد به دلیل عدم پرداخت مهریه)
۱۰	۵/۱۷	۰/۰۰۱	-۹/۶۴	-۱/۱۳	۳/۹۷	۱۰. تغییر نحوه مطالبه مهریه و کاهش ضمانت اجرای آن (با روش‌هایی چون حذف مجازات زندان برای مردان به دلیل عدم پرداخت مهریه)

آزمون فریدمن		میانگین ملاکی = ۵/۱				گویه‌ها
رتبه	میانگین رتبه	معناداری	میانگین رتبه	میانگین رتبه	میانگین تجربی	
۱	۸۴۳	۰/۰۰۱	۸۹	۰/۸۸	۵/۸۸	۱۱. فرهنگ‌سازی جهت تغییر عادات و رسوم جامعه در زمینه نحوه تعیین و مطالبه یا پرداخت مهریه

نتایج آزمون t تک نمونه‌ای متغیر تغییر وضعیت کنونی مهریه نشان می‌دهد که گویه فرهنگ‌سازی جهت تغییر عادات و رسوم جامعه در زمینه نحوه تعیین، مطالبه یا پرداخت مهریه در سطح مطلوب ($p < ۰/۰۵$) و میانگین ملاکی بالاتر از ۵/۱ قرار گرفته است. همچنین گویه کاستن از تمایل به تعیین مهریه زیاد از طریق تغییر قوانین به منظور افزایش حقوق زنان در روابط خانوادگی در سطح نسبتاً مطلوب ($p = ۰/۰۵$) و میانگین ملاکی هم‌تراز از ۵/۱ قرار گرفته است؛ اما دیگر گویه‌ها در سطح نامطلوب ($p < ۰/۰۵$) و میانگین ملاکی کمتر از ۵/۱ قرار گرفته دارند.

همچنین نتایج آزمون فریدمن حاکی از این است که به لحاظ اهمیت، گویه «فرهنگ‌سازی جهت تغییر عادات و رسوم جامعه در زمینه نحوه تعیین، مطالبه یا پرداخت مهریه» در رتبه اول، و گویه «حذف مهریه به طور کامل» رتبه آخر را به خود اختصاص داده است. دومین عامل مهم «کاستن از تمایل به تعیین مهریه زیاد از طریق تغییر قوانین به منظور افزایش حقوق زنان در روابط خانوادگی» اعلام شده است و در مقابل «تغییر نحوه مطالبه مهریه و کاهش ضمانت اجرای آن با روش‌هایی چون حذف مجازات زندان برای مردان به دلیل عدم پرداخت مهریه یا تسهیل امکان فرار از دین مهریه» رتبه دوم غیر ضروری‌ترین عامل را به خود اختصاص داده است.

مقایسه پاسخ‌های داده شده به این پرسش و پرسش چهارم راجع به دلیل مهریه‌های زیاد نشان‌دهنده هم‌سویی پاسخ‌ها است. در هر دو مورد، پرسش‌شوندگان نخست به عامل «عرف و فرهنگ» و سپس به عامل «نگرانی از سرنوشت وضعیت زنان در روابط خانوادگی و تمایل به وجود تضمین مناسب» اشاره دارند.

درخصوص پرسش هفتم و آخر، بررسی پاسخ دانشجویان درخصوص نمونه‌هایی از مهریه‌های معمول، نامتعارف یا زیاد در میان اطرافیان، حاکی از این است که دو گروه زنان و مردان درخصوص مهریه نامتعارف و زیاد اشتراک نظر دارند و درصد زیادی از آن‌ها، سکه به تعداد سال تولد را مهریه زیاد و نامتعارف می‌دانند. این در حالی است که دو گروه یادشده درباره میزان مهریه معمول اختلاف نظر دارند؛ با این توضیح که درصد زیادی از دانشجویان زن، تعداد ۱۱۴ سکه را مهریه معمول و دانشجویان مرد، تعداد ۱۴ سکه را مهریه معمول می‌دانند.

یافته‌های پژوهش

هدف تمام قوانین و قواعد حقوقی تأمین آسایش و نظم عمومی و استقرار عدالت است (کاتوزیان، ۱۳۸۵، ص ۶۶۶). ایجاد نظم، نخستین نیاز جامعه مدرن و زندگی اجتماعی است. انسان خردمند مایل است زندگی‌اش قابل پیش‌بینی باشد؛ اما نظم، تمام نیاز انسان نیست. ارزش نظم به این است که مقدمه اجرای عدالت باشد. نظم ظالمانه را هیچ عاقلی تحسین نمی‌کند. مطلوب نهایی و هدف واپسین هر جامعه‌ای اجرای عدالت است (کاتوزیان، ۱۳۹۴، ج ۲، ص ۳۵۰). حقوق و عدالت دو همزاد تاریخی‌اند. جوهر حقوق عدالت است. قاعده‌ای را که مردم با عدالت و انصاف منطبق ندانند به میل و رغبت اجر نمی‌کنند. دولت برای حفظ نظم عمومی و ایجاد آرامش اجتماعی، ناگزیر است تا حد امکان، قواعد حقوقی را با عدالتی که نزد مردم محترم است سازگار کند (کاتوزیان، ۱۳۹۴، ج ۱، ص ۱۶۵).

در نظر حکیمان والاترین ارزش‌ها «آزادی» و «برابری» و «عدالت» است. در این میان می‌توان عدالت را نخستین ارزش دانست و معیار نیک و بد قوانین ساخت. در قرآن کریم نیز نخستین دستور خداوند در مقام دادرسی و داوری، حکومت به عدل است که به تقوا نزدیک‌تر است؛ تقوایی که معیار برتری انسان‌ها نزد خداوند است (نک: نساء/۵۸، نحل/۹۰، مائده/۸، حجرات/۱۳). خداوند می‌فرماید: «إعدلوا هو أقرب للتقوی» (مائده/۸)؛ یعنی: عدالت پیشه کنید که این به پرهیزکاری نزدیک‌تر است. از منظر قرآن کریم، اصل عدالت حاکم بر احکام دیگر است. اصل عدالت از مقیاس‌های اسلام است؛ نه این است که آنچه دین گفته عدل است، بلکه

آنچه عدل است، دین می‌گوید (مطهری، ۱۳۹۶، ص ۱۲۴). مطلوب اصلی شارع اجرای عدالت در جامعه است؛ از این رو، قانونگذار باید عدالت را محور اصلی کار خود در وضع قانون قرار دهد و قضات و حقوق‌دانان نیز در تفسیر و اجرای قانون، عدالت را سرلوحه کار خویش قرار دهند (قربان‌نیا، ۱۳۹۲، ص ۴۶). به علاوه، قوانینی که خلاف عدالت است باید به گونه‌ای تفسیر شود که با اصل عدالت تطبیق کند (کاتوزیان، ۱۳۹۴، ج ۱، ص ۵۲۰).

عدالت مفهومی است اخلاقی و تمام عواملی که در اخلاق هر قوم مؤثر است، در تمیز داد و بی‌داد اثر دارد. نظام‌های حقوقی از اخلاق تغذیه می‌کنند. ارزیابی خوب یا بد بودن قوانین به اعتبار اخلاق و عدالت صورت می‌گیرد. حقوق و اخلاق رابطه متقابل دارند. اخلاق مفاهیم مختلفی دارد. گاه «اخلاق برترین» مدنظر است و گاه «اخلاق اجتماعی». حقوق امروز ایران علاوه بر اینکه تابع اخلاق و عادات اجتماعی است، به سوی رعایت اخلاق برترین (اخلاق اسلامی) نیز تمایل دارد. از نظر جامعه‌شناسان اخلاق، اخلاق اجتماعی در حال تحول از شکلی به شکل دیگر است. قانون زنده، قانونی است که به خوبی اجرا شود و در ساختار اجتماعی جامعه نقش بازی کند. مهم‌ترین راه تأمین منافع عموم این است که واضح قوانین یعنی دولت، برگزیده مردم باشد و قوانینی وضع کند که به اخلاق اجتماعی نزدیک‌تر باشد (کاتوزیان، ۱۳۹۴، ج ۱، ص ۲۷۸).

گاهی اخلاق اجتماعی زمینه اجرای قانون را غیرممکن می‌کند یا به اندازه‌ای آن را زشت می‌کند که جامعه آن قانون را به حالت متروک درمی‌آورد؛ مانند قواعد برده‌داری. باینکه قاعده‌ای نداریم که در اسلام برده‌داری منسوخ شده باشد، با توجه به اهداف و رویکرد شارع درباره آن، می‌توان آن را منسوخ دانست. در بحث مهریه و رابطه آن با نکاح نیز، فقهای پیشین مهر را عوض در عقد تملیکی می‌دانستند که منافع زن یا خود زن در مقابل مهر مبادله می‌شود. این اندیشه‌ای همسو با فرهنگ برده‌داری است. با الغاء برده‌داری در عصر حاضر، تلقی از مهر و نقش آن نیز در خانواده تغییر یافت و امروزه آن را عموماً هدیه‌ای از جانب مرد برای اثبات صداقت خود به زن می‌دانند (کاتوزیان، ۱۳۹۴، ج ۲، ص ۲۳۶).

یافته این پژوهش نیز نشان می‌دهد که در میان ۱۰ گویه آمده در پرسش نخست، «اخلاق» و سپس با فاصله اندکی، «خانواده» اولویت زندگی پرسش‌شوندگان این پژوهش را تشکیل می‌دهند. به عبارت دیگر می‌توان گفت آنچه بیش از همه نزد ایشان اهمیت دارد «خانواده با حاکمیت اخلاق» است. همچنین گویه «دین» در رتبه هفتم اهمیت برای پرسش‌شوندگان است. این درحالی است که قوانین حوزه خانواده در کشور ما، عموماً با رویکرد تفسیر لفظی صرف متون فقهی گذشته، بدون توجه به اخلاق اجتماعی و اصل انصاف و عدالت نگاشته شده است. رویکردی که در تقابل با انتظار پرسش‌شوندگان قرار دارد.

در نظام حقوقی ایران، بیشتر قوانین برگرفته از نظام حقوق خارجی به‌ویژه حقوق اروپایی است؛ مانند قوانین تجاری، کار، بیمه، آیین دادرسی، ساختارهای قضائی، نظام اداری، مالیاتی، ثبت و حقوق بین‌الملل خصوصی. به‌طور کلی می‌توان گفت بدنه نظام حقوقی ایران بدنه فقهی نیست؛ اما در این میان، حقوق مدنی اختصاصاً به فقه تکیه دارد. حقوق خانواده نیز به عنوان بخشی از حقوق مدنی از معدود حوزه‌های حقوق است که عمدتاً برگرفته از فقه شیعه است (کاتوزیان، ۱۳۹۴، ج ۲، ص ۳۷). مبانی فقهی و حقوقی دو بازو برای رسیدن به عدالت هستند و فقه می‌تواند به تکمیل نظام حقوقی کمک کند، مشروط بر اینکه اجتهاد پویا صورت گیرد؛ اجتهادی که همگام با نیازهای اجتماعی و تحولات روز باشد (محقق داماد، ۱۳۷۴). در دو سده گذشته شتاب تحولات اجتماعی زیاد بوده است. این تحول قهری به‌ویژه در روابط خانوادگی و در مسائل مربوط به روابط زوجین کاملاً آشکار است؛ اما در چنین دورانی، فقه و حقوق خانواده از این کاروان شتابزده و پرتحرک عقب مانده است. اگر قوانین موضوعه‌ای که بر جامعه حکومت می‌کند با تغییراتی که در جامعه پیدا می‌شود سازگاری نداشته باشد، نوعی واکنش همراه با مقاومت از جامعه درمقابل آن به وجود می‌آید که از پیامدهای آن ناکارآمدی قانون در برقراری نظم و عدالت در جامعه و سرانجام متروک شدن قانون است. می‌توان هدف‌های قانونگذار را رعایت کرد؛ ولی با ابزارهای نو. حفظ کیان خانواده، هدف است و قواعد روابط حقوقی زوجین، ابزار رسیدن به این هدف است. این ابزارها را می‌توان به تناسب

محیط و زمان هر جامعه‌ای انتخاب کرد؛ ولی هدف را نباید از دست داد (کاتوزیان، ۱۳۹۴، ج ۲، ص ۲۹۴؛ فرحزادی و ابراهیمی، ۱۳۹۸).

در فرهنگ اسلامی، برخی نویسندگان از این اندیشه با عنوان «اصل معروف» یاد کرده‌اند؛ اصلی که به تعبیر علامه طباطبائی «اصل آسمانی قرآنی برای زندگی اجتماعی زنان است» (طباطبائی، ۱۳۷۴، ج ۴، ص ۲۴). معروف به معنای عملی است که افکار عمومی آن را بشناسد و با آن مانوس باشد و با ذائقه‌ای که اجتماع از نوع زندگی خود به دست می‌آورد، سازگار باشد. اسلام شریعت خود را براساس خلقت و فطرت بنا نهاده، و معروف همان چیزی است که مردم آن را معروف بدانند؛ البته مردمی که از راه فطرت دور نشده، و از نوع نظام خلقت منحرف نشده باشند (طباطبائی، ۱۳۷۴، ج ۴، ص ۲۴). به‌موجب این اصل، برای پیشبرد اهداف عالی زندگی مشترک و رفع نقیصه‌های موجود در روابط خانوادگی، آمیخته‌شدن اخلاق با حقوق در زندگی تأکید شده است. به‌این‌منظور، معروفات و توصیه‌های اخلاقی قرآن در این زمینه مانند اصل «حسن معاشرت»، «امساک به معروف» و «تسریح به احسان» تفحص و استخراج می‌شود و مبنای عمل قرار می‌گیرد. این اندیشه به «نظریه معروف» نیز شناخته می‌شود. در این نظریه، «معروف» بیانگر خواست عموم مردم جامعه است که در شرایط زمان و مکان شکل می‌گیرد و تعریف می‌شود (احمدیه، ۱۳۸۲، ص ۱۴، ۲۸). نویسندگان حقوق نیز واردکردن اصول اخلاق اجتماعی را در قوانین در قالب قواعد حقوقی تأیید کرده، و بر آن تأکید داشته‌اند (مهرپور، تفرشی و ابدالی، ۱۳۸۰؛ کاتوزیان، ۱۳۹۴، ج ۲، ص ۲۳۸).

برخی از نویسندگان نیز معتقدند «اخلاق حسنه» و «نظم عمومی» را باید منبع قاعده حقوقی و گزاره‌های حقوقی دانست تا آن‌ها علاوه بر نقش صرفاً سلبی، کارکرد ایجابی نیز داشته باشند (مواد ۹۶۰ و ۹۷۵ قانون مدنی، ماده ۶ قانون آیین دادرسی مدنی). برداشت سنتی در دکترین حقوقی از «اخلاق حسنه» و «نظم عمومی»، کارکردی سلبی برای آن‌ها قائل است و نقش آن‌ها را به تعیین حدودی برای روابط حقوقی تقلیل می‌دهد؛ اما پیروان این نظر تلاش دارند تا با بیان تحلیلی متفاوت از ماهیت «اخلاق حسنه» و «نظم عمومی»، کارکردی ایجابی را برای آن

دو تعریف، و به ارتقای جایگاه آن‌ها در نظام حقوقی کمک کنند. به این ترتیب، «اخلاق حسنه»، منبعی است که خود می‌تواند بخشی از نقص قانون در بیان اصول و قواعد حقوقی را جبران کند و این، همان نقش ایجابی «اخلاق حسنه» است و این کارکرد را باید تبلور «اجرای حقوقی اخلاق» دانست (شهابی و شهیدی، ۱۳۹۷، ص ۵۲۱).

براساس یافته‌های این پژوهش، فلسفه و کارکرد نخست مهریه از نظر پرسش‌شوندگان «حمایت مالی از زن پس از انحلال نکاح» معرفی شده است. این امر نشانه آن است که مهریه امروزه از فلسفه و هدف اصلی آن در شریعت اسلام یعنی هدیه‌ای از سوی مرد به زن به نشان محبت و صداقت فاصله گرفته، و کارکردهای دیگری، به‌ویژه حمایت از حقوق زنان در روابط زوجین در زمان بروز اختلاف یا انحلال نکاح، پیدا کرده است. این خود مؤید کارکرد حمایتی و ماهیت جبران خسارت مهریه در جامعه امروز است. پرسش‌شوندگان نیز بهترین شیوه تعیین این ابزار حمایتی را «زمین و ملک» و سپس «سکه بهار آزادی» بیان کرده‌اند که در شرایط اقتصادی کنونی کشور به‌عنوان دارایی‌های مصون از تورم توجیه‌پذیر است. دلیل بروز پدیده مهریه زیاد نیز از نظر پرسش‌شوندگان پس از «چشم و هم‌چشمی»، «نگرانی زنان و خانواده ایشان از سرنوشت ازدواج» اعلام شده است. این امر نشان دهنده نقش عرف در مهریه و تعیین میزان آن است. امری که قانونگذار آن را در قوانین به‌ویژه در قواعد «مهرالمثل»^۱ تأیید و تصریح کرده است.

درخصوص راهکار مناسب جهت تغییر وضعیت کنونی مهریه از نظر پرسش‌شوندگان، گویه «فرهنگ‌سازی جهت تغییر عادات و رسوم جامعه در زمینه مهریه» در رتبه نخست، و گویه «کاستن از تمایل به تعیین مهریه زیاد از طریق تغییر قوانین به‌منظور افزایش حقوق زنان در روابط خانوادگی» در رتبه دوم اهمیت قرار دارد. درمقابل گویه «حذف مهریه به‌طورکامل» و

۱. مهرالمثل نوعی مهریه است که در صورت عدم تعیین مهریه به تراضی توسط زوجین در زمان عقد نکاح یا پس از آن و پیش از برقراری رابطه زناشویی میان زوجین، دادگاه آن را تعیین می‌کند. در این صورت، دادگاه میزان مهرالمثل را براساس حال زن از حیث شرافت خانوادگی و سایر صفات و وضعیت او نسبت به امثال و اقربان و اقارب و همچنین معمول محل، بدون توجه به تمکن مالی زوج تعیین خواهد کرد (مواد ۱۰۸۷ و ۱۰۹۱ قانون مدنی).

سپس گویۀ «تغییر نحوه مطالبۀ مهریه و کاهش ضمانت اجرای آن با روش‌هایی چون حذف مجازات زندان برای مردان به دلیل عدم پرداخت مهریه یا تسهیل امکان فرار از دین مهریه»، غیرضروری‌ترین راهکارها معرفی شده‌اند. این در حالی است که این روش اخیر مهم‌ترین رویکردی است که در یک‌دهه گذشته، قانونگذار و مراجع قضائی ایران آن را پیگیری و اجرا کرده‌اند و «افزایش حقوق خانوادگی زنان در قوانین» با بیشترین مخالفت و مقاومت قانونگذار روبه‌رو است. به بیان دیگر، رویکرد کنونی مراجع تقنینی و قضائی درباره تغییر قواعد حاکم بر مهریه در تقابل آشکار با رویکرد موردانتظار پرسش‌شوندگان این پژوهش است. حرکت یک‌سویۀ قانونگذار و نظام قضائی در رویارویی با مشکل مهریه در جامعه نشان از بی‌توجهی این نهادها به مطالبات واقعی افراد جامعه دارد.

به این ترتیب پیشنهاد حذف مهریه در نظام حقوقی ایران و جایگزینی برخی نهادهای خارجی پیشنهاد مناسب و پذیرفته‌شده‌ای نخواهد بود؛ بلکه باید ضمن حفظ اصل نهاد مهریه، چهارچوب اجرای آن را از طریق ابتدا فرهنگ‌سازی و سپس تغییر قوانین به منظور افزایش حقوق مالی و غیرمالی زنان در روابط خانوادگی تعدیل کرد.

مسئله مهریه و شروط ضمن عقد ازدواج امری توأم با تعارض منافع است. بررسی پاسخ پرسش‌شوندگان به تفکیک جنسیت درخصوص میزان مهریه معمول نیز بیانگر تفاوت آشکار دیدگاه مردان و زنان در این زمینه است. هریک از زوجین و خانواده‌های ایشان در پی کسب امتیازات بیشتر از طرف مقابل و دادن امتیازات کمتر هستند. همین امر موجب شده است که گفت‌وگوهای پیش از برگزاری مراسم ازدواج درخصوص میزان مهریه و شروط ضمن عقد به یکی از چالش‌برانگیزترین امور در فرآیند ازدواج تبدیل شود که گاه با چانه‌زنی و ایجاد کینه و ناراحتی همراه می‌شود. اگر روابط مالی و غیرمالی زوجین به نحو مناسب و عادلانه‌ای در قوانین تنظیم شود، از اختلافات و تنش‌های پیش از ازدواج و نتایج بعدی آن نیز کاسته خواهد شد. بی‌شک، تأمین حداکثری حقوق همه افراد جامعه از وظایف ذاتی قانونگذار است که باید با وضع قوانین عادلانه و به‌روز صورت گیرد و نمی‌توان این وظیفه را برعهده شهروندان گذارد

تا با صرف وقت و هزینه بسیار، نقص و کاستی‌های قوانین را با قراردادهای خصوصی جبران کنند.

تغییر جامع قوانین حوزه خانواده متناسب با مقتضیات و نیازهای امروز جامعه ایران از ضروریات است. اقدامات موقت و قهری یا غفلت تقنینی موجب افزایش نابسامانی حقوقی می‌شود و مشکلات و آسیب‌های ناشی از آن هرروز از شکلی به شکل دیگر درمی‌آید: از افزایش بی‌اندازه مهریه‌ها تا افزایش نگرانی از ازدواج و سرنوشت آن در زنان و مردان مجرد. چنانچه کارکردهای حمایتی مهریه از طریق اصلاح قوانین موجود یا ایجاد نهادهای حقوقی جدید تأمین شود، از تمایل به تعیین مهریه‌های زیاد در جامعه کاسته خواهد شد. راهکار اصلی حل مشکل کنونی مهریه در حقوق ایران بازتعریف منصفانه و عادلانه حقوق و تکالیف مالی و غیرمالی زوجین در روابط خانوادگی است.

منابع

- احمدیه، مریم (۱۳۸۲). *موازنه حقوق و اخلاق در خانواده*. تهران: شورای فرهنگی - اجتماعی زنان.
- اسدی‌پور، سجاد؛ حقیقتیان، منصور؛ ارسلائی مقدم، الهام (۱۳۹۱). «بررسی عوامل اجتماعی مربوط به اجرای مهریه زنان تازه‌ازدواج‌کرده شهرستان شهرکرد در سال ۱۳۸۹». *زن و مطالعات خانواده*، ۴ (۱۵)، ص ۱۳-۴۲.
- انجمن جامعه‌شناسی ایران (۱۳۹۷). *بررسی ابعاد اجتماعی و حقوقی مهریه*. گزارش نشست حلقه مطالعات مسائل اجتماعی زنان، *دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران*.
- پدرام، متین (۱۳۹۲). *تحلیل اقتصادی مهر، در تحلیل اقتصادی حقوق خانواده* (گروه مؤلفان و مترجمان، به‌کوشش)، تهران: *دنیای اقتصاد*.
- توسلی، افسانه؛ فولادی، لیلا؛ امان‌الهی، مینا (۱۳۹۳). «بررسی جامعه‌شناختی نگرش به مهریه در میان دانشجویان دانشگاه علامه طباطبائی». *مطالعات اجتماعی روان‌شناختی زنان*، ۱۲ (۴)، ص ۴۳-۶۸.
- رسول‌زاده، طیبه (۱۳۹۰). *بررسی نگرش نسبت به کارکردهای اجتماعی مهریه در شهر یزد* (پایان نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه یزد، یزد، ایران.
- روشن، محمد؛ قاسمی، مجتبی؛ فرهنگ، محمدرضا (۱۴۰۱). «تحلیل اقتصادی مهریه». *مجله خانواده پژوهی*، ۱۸ (۱)، ص ۷-۲۱.

سفیری، خدیجه؛ ودادهیر، ابوعلی؛ طالبی اردکانی، سمیه (۱۳۸۸). «برساخت اجتماعی و فرهنگی مسئله اجرای مهریه در ایران: مطالعه کیفی انگیزه‌های زنان شیرازی از به‌اجراگذاردن مهریه‌های خود». فصلنامه

علوم

اجتماعی، ۱۶ (۴۴)، ص ۸۹-۱۲۱.

سیدمیرزایی، سیدمحمد؛ رئوف، احمد (۱۳۸۸). بررسی ابعاد اجتماعی و جمعیتی وضعیت مهریه در ایران، مطالعه موردی شهر تهران. *مجله مطالعات توسعه اجتماعی ایران*، ۱ (۳)، ص ۱۴۵-۱۷۸.

سیفی فارسی، صدیقه (۱۳۹۶). *مطالعه نقش بازدارندگی مهریه در وقوع طلاق: مطالعه تطبیقی زنان مطلقه و همسردار شهر شیراز* (پایان نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه یزد، یزد، ایران.

شهابی، مهدی؛ شهیدی، نگار (۱۳۹۷). «اخلاق حسنه» و «نظم عمومی» چون منبع اصول و قواعد حقوقی تأملی بر چگونگی گذار از کارکرد سلبی به کارکرد ایجابی نهادهای حقوقی. *مطالعات حقوق خصوصی*.

۴۸ (۳). ص ۵۱۱-۵۲۸.

صفائی، حسین؛ امامی، اسدالله (۱۳۹۹). *مختصر حقوق خانواده*. تهران: میزان.

طباطبائی، محمدحسین (۱۳۷۴). *ترجمه‌المیزان* (محمدباقر موسوی همدانی، مترجم). قم: دفتر انتشارات اسلامی. عسکری ندوشن، ع؛ رسول‌زاده، ط (۱۳۹۰). نگرش به نقش مهریه در حفظ ثبات خانواده: یافته‌های پیمایشی در شهر یزد. *دوفصلنامه نامه انجمن جمعیت‌شناسی ایران*، ۶ (۱۲)، ص ۷۶-۱۰۱.

فرزادی، علی اکبر؛ ابراهیمی، جواد (۱۳۹۸). بازپژوهی استنباط احکام خانواده با توجه به اصل استحکام خانواده. *مطالعات راهبردی زنان*، ۲۲ (۸۶)، ص ۷۹-۱۰۵.

قاسمی، مجتبی؛ روشن، محمد؛ فرهنگ، محمدرضا (۱۴۰۱ ش). تحلیل اقتصادی وضع حق ثبت بر مهریه، *مجله حقوق خصوصی*، ۱۹ (۲)، ص ۲۹۱-۳۰۲.

قربان‌نیا، ناصر (۱۳۹۲). *تأمل در فقه؛ تحول در حقوق*. تهران: میزان.

کاتوزیان، ناصر (۱۳۸۵). *فلسفه حقوق؛ جلد اول: تعریف و ماهیت حقوق*. تهران: شرکت سهامی انتشار.

کاتوزیان، ناصر (۱۳۹۲). *دوره حقوق مدنی؛ خانواده*. تهران: شرکت سهامی انتشار.

کاتوزیان، ناصر (۱۳۹۴). *گامی به سوی عدالت*. تهران: میزان.

کاظمی‌پور، شهلا (۱۳۸۷). رشد میانگین مهریه از ۳۰۰ به ۴۵۰ سکه در پنج‌سال اخیر». *خبرگزاری ایسنا*، مصاحبه خبری منتشرشده به تاریخ ۱۴ بهمن ۱۳۸۷، قابل دسترسی در :

<https://www.isna.ir/news/8711-08338.92095>

محقق داماد، سیدمصطفی (۱۳۷۴). مبانی تطبیق‌پذیری قوانین اسلامی با تحولات اجتماعی. *نقد و نظر*، ۲ (۵)،

ص ۸۰-۸۶.

- مرکز آمار و فناوری اطلاعات قوه قضائیه (۱۳۹۶). گزارش عملکرد واحدهای قضائی، خرداد ماه.
- مرکز آمار و فناوری اطلاعات قوه قضائیه (۱۳۹۸). گزارش عملکرد واحدهای قضائی، خرداد ماه.
- مطهری، مرتضی (۱۳۹۶). نظام حقوق زن در اسلام. تهران: صدرا.
- مظفری، مصطفی (۱۳۸۷). «وضع مالیات بر مهریه و آثار آن بر نهاد خانواده». فصلنامه خانواده پژوهی، ۴ (۴)، ویژه‌نامه نقد و بررسی لایحه حمایت خانواده، ص ۵۵۳-۵۶۴.
- مکارم شیرازی، ناصر؛ و جمعی از نویسندگان (۱۳۷۱). تفسیر نمونه. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- مهرپور، حسین؛ تفرشی، محمد عیسی؛ ابدالی، مهرزاد (۱۳۸۰). «اجرای حقوقی اخلاق». پژوهش‌های حقوق تطبیقی، ۵ (۴)، ص ۱۲۵-۱۴۰.
- وزیری فرد، سیدمحمدجواد؛ فلاح تفتی، فاطمه (۱۳۹۲). «بررسی فقهی و راهکارهای کاهش مهریه». دوفصلنامه فقه و حقوق خانواده (ندای صادق)، سال ۱۸ (۵۸)، ص ۱-۲۷.
- یوسف‌زاده، حسن (۱۳۸۴). «پایش جامعه‌شناختی مهریه». مطالعات راهبردی زنان، (۲۷)، ص ۴۸-۷۵.